

Det ligger lige på tungen

Den danske fraseologi

Farø, Ken Joensen

Published in:
Mål og mæle

Publication date:
2003

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Farø, K. J. (2003). Det ligger lige på tungen: Den danske fraseologi. *Mål og mæle*, (3), 19-27.

mål + mæle

Saxo på seks måder

Seks gange er Saxos Danmarkshistorie oversat fra latin til dansk. Den seneste oversætter, Peter Zeeberg, sammenligner seks gengivelser af samme passage. Heksametervers hos Saxo bliver til prosa, til aleksandrinere, til grundtvigske vers, til kvad i oldnordisk stil eller – til heksametre. Sammenlign selv side 5

Orbdiledler

Et brev trykt i *New Scientist* har bredt sig til et hav af internetsider – og endda til danske dagblade. Læs om en vandrehistorie side 13

For tiden

er der fætre overalt! Jørgen Nørby Jensen har samlet shampoofætteren, flyttefætteren, gumrifætteren og mange flere til en rigtig fætterkomsammen. Alle er velkomne på side 15

Danfras

er et nyt videnskabeligt selskab der sætter fokus på fraser. Når man får øjnene op for dem, sidder man i saksen på den fede måde. Fraserne ligger nemlig lige på tungen – også når man børster tænder! Ken Farø er guide side 19

Det usunde sprog

Måske ender vi som en nation af vingummi-bamser og flødebolle. For alle vil underholdes i munden – af Knasende Bogstaver, KloakGuf, Dameskrå, Bentsil, Bridgeblanding m.m.m. Jørn Lund smager på slikord side 28

Sprogligheder 2

Saxo på dansk 5

Læser vi ordbilleder? 13

Lige i sprogfætteren! 15

Den danske fraseologi 19

Slik 28

Mary 32

KØBENHAVNS UNIVERSITET
LINGVISTISK BIBLIOTEK
Njalsgade 96. 3. etage
2300 København S

35 32 26 73
LAVMÅLET i retning af fonetisk forståelse finder vi hos Jacob Grimm, der endnu i anden udgave af første bind av sin Deutsche Grammatik foruden andre gyseligheder kunde sige, at i det tyske ord *schrift* udtrykkes åtte lyd med syv tegn: han regner $f = ph$ og tæller *s, c, h, r, i, p, h, t*.

Holger Pedersen
(1867-1953)

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til redaktionen. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Birgit Bjerre Hansen
Inavej 12
3500 Værløse

? Dets eller sin

Jeg mener der er en sprogfejl i følgende strofe, som er fra Thorkild Bjørnvigs oversættelse af Rilkes digt *Panteren*:

»Så træet er blikket blevet af sin færden/langs gitret, at det slipper alt og glemmer./Det er som gaves der kun tusind tremmer/og bag ved tusind tremmer ingen verden.«

Skulle der ikke stå *dets* i stedet for *sin* i første linje?

Jørgen Nørregaard
Odense

! Nej, det er helt i overensstemmelse med de traditionelle regler. Man bruger *sin/sit/sine* når man henviser til et entalssubjekt i samme sætning:

Ole hentede sin cykel
men

Ole hentede hans cykel

Så var det ikke Oles cykel, men en andens.

I digtet er *blikket* subjekt i den første sætning, derfor er det helt korrekt at der henvises med *sin*. Der er imidlertid en vis uofficiel tendens til at undgå *sin/sit/sine* når der henvises til noget ikkelevende:

der står Jensen med sin kone
men

der ligger kirken med dens to tårne

Det er muligt at det er dette der kan få nogle til at studse over *sin* i den citerede strofe. Men den er altså god nok!

EH

? Dristigt, men almindeligt

Må det være en gammel læser og bi-dragyder til Mål og Mæle tilladt at føje en bemærkning til »Liggende patienttransport«, Sprogligheder, september 2003.

Da disciplinen modersmålkundskab blev indført i gymnasiets danskundervisning i sidste del af 1930'erne skrev Ejner Andersen og Erik Rehling en lærebog »Modersmålet« 1936. 158 store sider uden illustrationer og ialt 200 paragraffer. En af dem – § 59 – behandler sprogfænomenet »Liggende

patienttransport«. Det kaldes adjektivets indirekte logiske tilknytning til det følgende substantiv, refererende sig til et eller andet underforstået. Ikke sjældent hører adjektivet kun til første led af en sammensætning, bemærkes det: en ulykkelig kærlighedshistorie.

Man kunne endnu i 1920'erne annoncere efter en »indvendig jomfru« dvs. en pige, der tog sig af husholdningen i modsætning til en, der på gården tog sig af malkning og lignende.

»Den gule fare« var et velkendt slagord om den trussel, man mente, at de talrige kinesere udgjorde for europæerne. Når vi nu er ved farverne, kan det være værd at nævne et af øjeblikkets modeudtryk: »Det grå guld«. I sin sproglige dristighed kan det nok sige sparto til »Liggende patienttransport«, men forstås forbløffende nok umiddelbart, selv om der kræves ret mange ord, hvis det skal forklares.

Jørn Bendix
Hillerød

! Desværre kender jeg ikke Andersen og Rehlings bog og derfor heller ikke deres fremstilling af »adjektivets indirekte logiske tilknytning«. Men de eksempler du bringer, er efter min mening ikke noget der svarer til *liggende patienttransport*. Forbindelser som *den gule fare*, *bløde trafikanter*, *et kantet svar*, *en fjern slægtning* er måske nok nogle lidt sære forbindelser, som fortjener en nærmere undersøgelse, men det har næppe noget at gøre med ad-

led ved sammensætning og afledning.

Det eneste der egentlig er skrevet om typen *liggende patienttransport*, er Otto Jespersens afhandling »Adled ved sammensæt«, som det hedder med hans karakteristiske formulering. Den står i hans »Tanker og studier« (1932). Mærkeligt nok behandler han kun forbindelser med sammensæt, men ikke med afledning, og han får derfor ikke den *organiske kemiker* med.

EH

? Islamister

For år tilbage kaldte Glstrup muslimer for muhammedanere, og det gør han vist stadig. Nu er der dukket et nyt ord op. Jeg ved ikke om I også har bemærket det. Flere gange har jeg hørt det i 'Orientering' på Program 1.

I dag er det at finde på DR's nyhedsside på internettet. Her kan man læse »Islamister hylder fængslet leder«. Samme sted kan man læse »... flere hundrede militante muslimere, der ...«. (begge steder min fremhævelse). Det er ordet 'islamister' der irriterer mig. Hvorfor ikke bare skrive 'muslimer' som man gør andet sted på siden? Har ordet en anden værdi end ordet 'muslimer'? Er det specielt negativt ladet?

Jeg mener først at have stødt på ordet efter begivenhederne den 11. september. Er det rigtigt? Hvis vi skal godkende ordet, hvorfor så ikke skrive 'hinduister', 'mormonister', 'jødiser'? »Hinduister' er vist af en eller anden grund god nok, men jeg mener nu det er bedre at kalde disse mennesker for hinduer.

Hvis man skulle lave en parallel til 'leninister', 'maoister', 'marxister' m.m., så skulle man forudsætte at 'islam' var en person ligesom Lenin eller Mao, men der er jo ikke tilfældet.

Hvis man imidlertid skulle følge den logik, så skulle man gå ud fra personen 'Mohammed' og så kalde hans følgere for 'muhammedister'. Men selvfølgelig, det lyder ikke så godt, man kommer til at tænke på pølse.

Tue Eriksen
Århus

! Den gamle betydning af *islamist* er 'person som studerer og har forstand på islam'. Altså svarende til *germanist*, *nordist*, *romanist* osv. Omkring 1990 dukker en ny betydning op, således at *islamist* nu også betegner en muslimsk fundamentalist. *Islamist* betyder altså ikke det samme som *muslim*. Den nye betydning skyldes uden tvivl påvirkning fra engelsk.

EH

mål+mæle

Mål og Mæle
ISSN 0106-567X

REDAKTION:
Carsten Elbro, Erik Hansen, Holger Juul,
Jørn Lund, Pernille Frost.

TYPOGRAFISK DESIGN: Henrik Birkvig
SKRIFT: FF Olsen

EKSPEDITION OG PRODUKTION:
Elbro-Tryk
Håndværkervej 10, postboks 3072
6710 Esbjerg V
Giro 747-3494
Telefon 75 15 43 60
E-post: elbro@tiscai.dk

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 185,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til:

Birgit Bjerre Hansen
Inavej 12
3500 Værløse

Eller som elektronisk post til
Carsten Elbro på adressen
ce@cphling.dk

Hjemmeside: www.cphling.dk/Maal+Maele

Saxo på dansk

»Traduttore – traditore,« siger man på italiensk. Det er det man kalder et uoversætteligt ordspil – meget passende, for meningen er netop at det i virkeligheden ikke kan lade sig gøre at oversætte fra et sprog til et andet. »Oversætter – forræder« betyder det. Og det er jo på sin vis sandt nok. Eller rettere: det er på en gang ganske sandt og helt forkert.

Hvorfor det er sandt, ved vist enhver der har prøvet at slå op i en ordbog fra et sprog til et andet. Her får man sjældent en entydig oversættelse til den glose man slår op. Oftere får man en hel række. Et tilfældigt eksempel: Under ordet *fee* i Gyldendals røde ordbog Engelsk-Dansk står der bl.a.: »betaling, honorar, salær; gebyr; afgift; skolepenge; (glds) drikkepenge; (hist) len; ....« Så må man selv vælge. Og her har vi problemet. Nogle af ordene er selvstændige betydninger, som i de fleste tilfælde kan sorteres fra med det samme. »Len« fx. Men andre er varianter af en og samme betydning. Varianter med hver sine bibetydninger eller konnotationer. Vælger vi »honorar«, så går vi glip af nogle bibetydninger der ligger i »betaling« eller »salær«. Og omvendt. Og ikke nok med det: de danske ord har naturligvis også deres bibetydninger, som ikke nødvendigvis fandtes i ordet *fee*.

Det kan jo hurtigt blive temmelig uoverskueligt. Der er mange ord i en roman på et par hundrede sider. Og i virkeligheden er de enkelte gloser det mindste af det. Rigtig kompliceret bliver det når man skal ramme en bestemt stil, eller måske ligefrem oversætte på vers, med rim og rytme og lydmaleri. Så kan man hurtigt få en fornemmelse af at man svigter originalen, for hver gang man vælger én løsning, fravælger man samtidig en hel række andre.

Der findes altså ikke én korrekt oversættelse af en given tekst. Der findes et utal af mulige oversættelser, som sagtens kan være lige rigtige alle sammen, hver på sin måde – men altså samtidig lige forkerte. Og det er oversætterens opgave at foretage en række fornuftige valg, der tilsammen giver et rimeligt kompromis. Derfor afhænger det af synsvinklen om en oversætter er en forræder eller ej. Hvis man forventer en nøjagtig gengivelse af originalen, så kan han kun blive en forræder. Men hvis man forventer en *fortolkning*, så er oversættelse absolut muligt.

Problemerne kan jo være større eller mindre. En oversættelse af en meget enkel tekst fra et nært beslægtet sprog giver færre variationsmuligheder end en oversættelse af en kompliceret tekst fra et meget anderledes

Kong Ingjald (Ingel) tegnet af Louis Moe (1898)

sprog. Det sidste er tilfældet med den tekst jeg skal fortælle om her, Saxos Danmarkshistorie.

Saxos blomstrende latin

Saxo skrev i Valdemarstiden, omkring år 1200, og han skrev på latin. Hans Danmarkshistorie er et særdeles ambitiøst værk, ikke kun af omfang, men også i sit sprog. Det er klassisk latin som romerne skrev det, og det er udsmykket med hele det retoriske udtræk. Ikke mindst elsker han at variere over et tema, gerne med ordspil – uoversættelige ordspil. Se fx denne beskrivelse af skjoldmøer, kvindelige krigere:

Det var især dem med en stærk personlighed eller en lang, flot krop der valgte sådan et liv. Og hos dem var det så som om de ganske glemte hvad de var født til: de foretrak det barske for det blide, betjente sig af kamp og ikke kys, lod blodet flyde, ikke søde ord, ville hellere følge felte tegn end føle kært tegn, lod de hænder der burde trælde ved væven, tumle med våben – de var ikke ude efter mænd, men mord og kastede spyd efter dem de kunne have kastet kæln blikke efter. (DSL og Gad, 2000).

Det siger sig selv at ikke alt dette er præcis som det står på latin. Der skal files noget på teksten for at ramme noget der ligner originalens virkning. Dette er ikke Saxos helt egne ord, men min fortolkning af dem. Og sådan er det altså altid, også der hvor det er mindre åbenlyst. Hver oversætter giver os sin tolkning af teksten, og den

vil altid være præget af sin tid. Det er netop Saxo et glimrende eksempel på eftersom han er blevet oversat til dansk hele seks gange. Lad os prøve at se på hvordan en enkelt passage er blevet gengivet gennem tiderne.

Starkad og Ingjald

Den depraverede kong Ingjald (eller Ingeld, eller Ingild) er gået så vidt som til at fraternisere med nogle tyske prinser, som ellers har slået hans egen far ihjel. Men heldigvis får kæmpen Starkad (eller Stærkodder) rusket op i ham, og i fællesskab slår de kongens tyske gæster ihjel. I min oversættelse står der så:

Hvilken viljestyrke må den gamle mand ikke have besiddet når det lykkedes ham med velvalgte formanende ord at besejre den umådelige amoral i kongens sind, gennembyrde fordærvets bastioner og plante tapperhedens livskraftige frø i stedet? Han selv udrettede en tilsvarende indsats ved kongens side og demonstrerede således selv en fuldendt tapperhed ligesom han gravede den frem og vakte den til live i den andens bryst. Derpå sagde han:

Nu, kong Ingjald, farvel! Nu har du bevist at du ejer styrke og mod i dit bryst. Din vilje har magt over kroppen, det har den selv gjort klart, ej heller kløgtige tanker savnede du, for nok har du siddet her tavs og forpuppet lige til nu – men nu vil du oprette skaden med retsind,

selv råde bod på din sløvhed og døs med styrke og mandsmod.

...

Digtet fortsætter. Det er på 57 heksameterlinjer, men vi nøjes med de første seks. Det er, som man kan se, igen den høje stil med mange store ord, og altså oven i købet med indsatte digte.

Anders Sørensen Vedel, 1575

Den første danske oversættelse udkom i 1575. Den var skrevet af den kendte historiker Anders Sørensen Vedel. Her lyder samme passage sådan:

Den som før vaar betagen met fraadseri oc Ladhed, bleff nu Mandelig oc frimodig i hierte oc haand. Thi den dyd oc duelighed som vaar vddreffuen ved onde raadgiffuere fra kong Ingild, den indplantede Sterckodder paa ny med sine krafftige ord oc veltalenhed. Hand hialp ocsaa selff fast til at heffne Frodis død met sin egen Haand.

Der Badet vaar offuerstaaet, gaff Sterckodder kong Ingild gode nat oc sagde: Far nu vel, min gode Kong Ingild, som saa mandelige haffuer beuist din Mod og styrcke, huilcke tilforn vaare skiulte oc søffnede vnder Aarckeløsheds kaabe vdi dig. Haffuer du lenge tøffuet, da haffuer du nu gjort gaat skel.

Med Vedel befinder vi os i den periode hvor det danske litteratursprog for alvor tog form. Vedel selv, og ikke mindst saxooversættelsen, fik stor betydning for den udvikling. Men det betyder også at Vedel sad med en ty-

delig fornemmelse af at Saxos latin kunne noget som hans egen tids dansk ikke kunne. I forordet til oversættelsen skriver han om Saxos »mørke og svare latin,« som han har haft stort besvær med at gøre til dansk. Resultatet er blevet en slanket Saxo, en tekst der er omsat til et klart og elegant dansk helt uden Saxos tunge retorik. Ikke mindst vil man bemærke at poesien er forsvundet. Digtene er indarbejdet i prosafortællingen. Hvad der er tilbage af retorikken, er en tendens til dobbeltudtryk som »frådseri og ladhed,« »mandelig og frimodig,« »dyd og duelighed« osv.

Schousbølle, 1752

Efter Vedel kom der til at gå næsten 200 år før den næste oversættelse så dagens lys. Den kom i 1752, og var skrevet af en vis student Sejer Schousbølle, om hvem man ikke ved noget som helst andet end navnet.

Sterkodder maa for Resten have været en meget brav og artig Mand, efterdi han ved sin Veltalenhed og Paamindelse kunne bestride de store Laster og Skarnagtigheder, som fandtes indgroede i Kongens Sind, og i deres Sted kraftig føre ham paa Tapperheds og Dydens Vej. Han selv brugte sig ligesaa mandig som Kongen, og viiste sig ikke allene tapper for sin egen Person, men endogsaa opvakte i hans Bryst det forlorede Mod og Mandighed. Efterat dette var til Ende, begyndte han ydermere saaledes at tale:

Kong Ingild, far nu vel, nu seer jeg, til min Lykke,

Enddog hos dig et Dyds og ret et Manddoms Stykke;

Og at paa denne Tid der i dit Hierte-Rod

Saa vel er moon Forstand, som taper Kiæmpe-Blod.

Din Kækhed, veed jeg vel, har ligget lidt i Dvale,

Men derfor vil du nu fuldkommentlig betale;

Dit Mod en føje Tid i Søvn og Hvile laa,

Nu er du vaagnet op, som rigtig kienes paa.

Nu er hele teksten kommet med. Prosaen ligger meget tæt på originalen, men uden at det bliver specielt tungt eller klodset. Schousbølle er absolut en dygtig oversætter.

Digtene har Schousbølle hentet hos Laurids Lauridsen Thura (1657-1731), som havde oversat dem 30 år tidligere. De er i tidens egen poetiske stil, rimede aleksandrinere, som vi finder dem fx i Holbergs Peder Paars. Og i det hele taget er der meget Holberg over denne oversættelse. Det er den tysk- og franskprægede tone, hvor værelse hedder »gemak« og sår hedder »blessure.« »Snurrig Parykstil« kaldte man det i 1800-tallet. Og Schousbølles problem er da også at hans sprog hurtigt blev forældet.

Grundtvig, 1818-1822

Allerede i 1818-22 kom den næste oversættelse, nemlig Grundtvigs:

Høiligen er dog imidlertid den Olding at berømme, der, som Ordets Kæmpe,

kiæk og lykkelig bestormede hos Kongen Lasternes uhyre Borg, brød gien-nem alle Diger ind i Hierte-Vænget, og naaede der til Vext at udstroe Dydens frugtbare Sæd. Selv traadte nu Ol-dingen i Kongens Fodspor, og viiste at han havde selv, hvad ham paa Tungen laae, den Kiækhed og Manddom, som ved hans Kvad gienfødtes i det kvind-agtige Bryst. Derpaa, da Værket var fuldbragt, tog han atter til sit Sprog, og sagde:

Kong Ingel! med Glæde
Du høre mig nu!
Farvel jeg vil kvæde
Med Gammen i Hu;
Forvundet jeg haver min Harm og min Spot,
Jeg nu dig tør hædre,
Som Høvding i Lædre,
Dig hilse som Dannemarks Drot!

Ei gjordes til Skamme,
Mit Haab, da det gjaldt,
Thi langt fra sin Stamme
End Æblet ei faldt,
Det ligger i Blodet, var Fædrenes Ord,
Hos Konger og Knægte,
Paa Ætten at slægte,
Med Tant ikke Fædrene foer!

Beviis har du givet,
O Konge, nu paa,
At Hjerte i Livet,
Du haver som Faa,
Ja, Syn har for Sagn os nu givet din Haand,
At Grød udi Panden
Ei kvalde Forstanden,
At Krop ei hos dig gik for Aand!

I Langdrag gik Sagen,
Hvad sagtens var slemt,
Dog kom det for Dagen
Den var ikke glemt;
Du tænkte, du tænkte, du tav til en Tid,
Du sov med de Dovne,
Sad op med de Vaagne,
Og gjorde saa Fyldest med Fliid!
...

Grød i panden! Grundtvig er helt sin egen. Men også han er præget af sin tid. Her er vi i de svære tider efter statsbankerotten og »tabet af Norge« i 1814. Der skal national oprustning til, og midlet er en »folkelig« Saxooversættelse som Grundtvig selv kalder det. Det er en oversættelse i et pågående sprog der er designet til at rive læserne med i den nationale historie.

Og ikke mindst i poesien lader han sig ofte selv rive med. Seks heksametre hos Saxo er her blevet til fire strofer à otte linjer. Og ikke nok med det: indholdet er også modelleret om. Hvad der hos Saxo primært handler om kongens private hævn, handler her om Ingjald som høvding i Lejre, og »Dannemarks Drot«. De ord står ikke hos Saxo, men Grundtvig tolker hele situationen nationalt. Det er ofte blevet sagt at Grundtvigs Saxo er mere Grundtvig end Saxo – og det er svært at benægte det.

Winkel Horn, 1898

En så egensindig oversættelse nærmest kaldte på en mere nøgtern afløser, og den kom i 1898 med Frederik Winkel Horns oversættelse, der, som

han skriver i forordet, skulle være »en virkelig Oversættelse, ikke en mere eller mindre fri Fordanskning«.

Hvilken Kraft maa der ikke have været i denne Olding, som ved sine veltalende Formaninger uddrev den umaadelige Lastefuldhed af Kongens Hjærte og efter at have nedbrudt Slethedens Skran-ker saaede Dydens Kraftigste Sæd i dens Sted! Selv stod han ogsaa Kongen bi og tog med lige saa stor Iver Del i hans Daad, lagde ikke blot selv den største Tapperhed for Dagen, men kaldte ogsaa den tilbage, der havde været udryddet af en andens Bryst. Da Daaden var øvet, tog han til Orde og kvad:

*Hil og Sæl,
min høje Herre,
nu jeg ser,
du Mod ej savner.
Længe tav du,
nu du taler
uden Ord
med ædel Daad.*

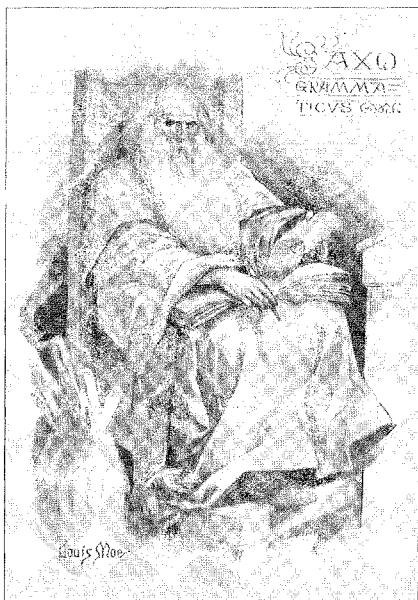
Her er det især poesien der springer i øjnene. Prosaen ligger temmelig tæt på Saxos ord, så tæt at det til tider får en lidt pedantisk klang. Men poesien er helt anderledes. Nu er Saxos ord-*srige* heksametre blevet til korte fyn-dige linjer med stavrim i oldnordisk stil. Og det er helt bevidst. Saxo nævner selv i sin fortale at digtene er folkesprogspoesi som han har oversat til latin. Og nu forsøger Winkel Horn altså at føre dem tilbage igen til det udseende de må have haft engang.

Det svarer nøje til tidens holdning til Saxo. For Winkel Horn var Saxo især vigtig som kilde til nordisk kultur og historie. At han skrev på latin var egentlig en uheldig biomstændighed. Men i oversættelsen kan man jo forsøge at skrælle denne uvedkommende fernis af igen. Så groft formulerede Winkel Horn det ikke selv, men han skriver da at »det skærer os i Hjertet at se en Række Oldkvad, som vi vilde have givet meget til at eje i deres oprindelige Skikkelse, gjengivne paa sirligt Latin ...« Og hans efterfølger, Jørgen Olrik, der udgav sin oversættelse 10 år senere, supplerer med at Saxos stil er »skæmmet« af »ordgyderi«, og: »Det samme gælder Oldkvadene, som han har omdigtet i alle mulige latinske Versemaal, hvorved de ordknappe oldnordiske Vers ofte er blevet meget udtværede.«

Olrik, 1908

Men Olrik forsøger ikke at fjerne den latinske overflade fra Saxo, han lægger snarere et lag ovenpå. For at vise at dette er nordisk middelalder, giver han sin oversættelse en middelalderlig tone. Skibe hedder snekker, heste hedder gangere osv. Det bliver en sproglig pastiche. Selv titlen bliver nordisk: ikke fx »Saxos Danmarkskrønike« som Winkel Horn kaldte sin oversættelse, men »Saksnes Dane-saga.« Det er saxooversættelsen fra højskolernes storhedstid omkring 1. Verdenskrig.

Hvad for en Viljekraft har ikke denne Olding ej, der vidste at føje sine Ord

Hvordan så
han ud?
Saxo til
venste iføl-
ge Louis
Moe (1898),
til højre
ifølge
Gudmund
Hentze
(1924).

saa vel at han brød Usseldommens
Borg, overvandt al den Last og Skam
der havde til Huse i Kongens Hjærte, og
saaede i dens Sted Manddommens fro-
dige Sæd. Selv øvede han en lignende
Daad Side om Side med sin Konge, og
lagde saalunde ej alene selv den største
Manddom for Dagen, men vakte ogsaa
den andens Mod af Dvale. Dernæst
kvad han:

Ingeld, min Konge, lev vel! Nu har du
da vist at du ejer
Manddom og Mod i dit Bryst, og din
Vilje er vaagnet til Live:
kraftig den styrer din Haand, og med
Kløgt har du øvet dit Størværk.
Hidtil du tøved og tav, og laa som i
Døs og i Dvale;
nu du med Ære og Dyd vil oprette alt
hvad du ødte;

daadrig og djærv du dig ter til Bod
for din Søvn og dit Sløvsind.

Olrik var en fremragende oversætter,
der kunne komme tæt på Saxos origi-
nal på en smidigt og godt dansk. Men
altså med en »middelalderlig« tone,
som ofte er mere udtalt end i dette
eksempel.

Den seneste oversættelse

Som det nok er blevet klart, afspejler
min oversættelse en helt anden hold-
ning til Saxos tekst. Vor tids Saxo-
forskning ser ikke hans latin som et
fremmedelement. Tværtimod: det er
en pointe hos Saxo at Danmarkshisto-
rien hos ham så at sige træder ind i
den romerske litteratur. Saxo sam-
menligner indirekte Danmark med
Romerriget og viser at vi har en histo-

rie og en litteratur som sagtens kan måle sig med deres. Også vi har haft vores Horats'er og Vergil'er.

På den baggrund må jeg naturligvis tage hans værk alvorligt som latinsk tekst. Jeg må oversætte i de klassiske versemål som Saxo bruger, jeg må forsøge at nærme mig hans til tider ret voldsomme romerske retorik, og jeg må netop forsøge at undgå middelalderpastiche. Det Saxo laver, er jo en *antikpastiche*, og sådan en kan man dårligt lave på dansk.

Saxo går så vidt i den retning at hvert eneste ord han skriver, skal findes i den klassiske romerske litteratur. Ingen nye middelalderlige ord må snige sig ind. Og bortset fra ganske få svipsere er det faktisk lykkedes. Men sådan et princip skaber nogle problemer når han skal skrive om sin egen tid. Hvordan skriver man fx om kirken i den hedenske oldtids sprog? Ja, man omtolker eksisterende ord. En kirke bliver til *templum* (tempel), en biskop bliver til *antistes* eller *pontifex* (ca.: ypperstepræst) osv. Det samme gælder for politiske embeder, våben, skibstyper osv. Selv de hedenske guder får klassiske navne: dødsgudinden Hel blive til *Persephone* og krigsguden bliver til *Mars*.

Den slags er ikke nemt at gengive i en oversættelse. Jeg kan selvfølgelig skrive »tempel« hver gang Saxo mener kirke – men det kan hurtigt blive temmelig besværligt for moderne læsere. Og det ville kun være en overfladisk sminke. Saxos sprog er helt igennem antikt, og det kan dansk selvsagt ikke blive.

Omvendt kan det være farligt at tolke de klassiske ord til middelalderlige begreber: »Kirke« og »biskop« er nok entydige begreber, men hvad med *Mars*? Hvilken nordisk gud er det? Man kan let komme til at lægge forfatteren noget forkert i munden. Min løsning har været en forsigtig tolkning: *Templum* bliver til kirke, men *Mars* bliver til »krigsguden«.

Gengive Saxos sprog kan man altså ikke. Det man *kan* gøre, er som sagt at nærme sig hans egen *stil*, hans retorik. Men også kun nærme sig: Vor tids dansk er et temmelig blufærdigt sprog i forhold til Saxos latin. Der er grænser for hvor svulstigt man kan skrive hvis man vil have folk til at læse mange hundrede sider danmarkshistorie. Men med lidt forsigtighed kan man sagtens give læserne et indtryk af hvad der er på færde i Saxos tekst, uden at slippe den gode fortælling af hænde.

Det er den overordnede tolkning jeg har valgt. Eller rettere: det er den jeg selv er bevidst om. Om 30, 50 eller 100 år vil min oversættelse også på alle mulige andre punkter have afsløret sig som et tidsdokument, typisk for tiden omkring årtusindskiftet.

Peter Zeeberg, f. 1957

Seniorforsker ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Man kan bl.a. læse videre om Saxo og om hans oversættere på nettet: www.adl.dk. Her er der også henvisninger til yderligere litteratur om emnet.

Læser vi ordbilleder?

»En viskdenbaleig unsdelrøgese lavet af et untivseriet i Enlgnad har vist, at desrom de to førsrte og de to sisdte botsvgaer i alle oredne i en tekst er ritgigt plesdaret, spllier det ingen rolle, hvkilen ræfækkelge de øvirge bosgvtaer i oredne kommer. Tektsen er fuldt læbsar, selv om de andre bogastver kommer huilblter-tulter! Det er fordi, vi ikke læser hvert eneklt botgsav, men ser bilde-ler af ordet som en hehled.«

(Dagbladet *Information*, 9. september, 2003)

Citatet kan give en sjov oplevelse med anledning til eftertanke. Det er tankevækkende, at der kan være så mange trykfejl, uden at det bliver umuligt at forstå teksten. Og det er overraskende, at man kan læse lige hen over nogle alvorlige trykfejl uden overhovedet at bemærke dem.

Perspektiverne er omfattende. Sæt nu, at det var helt uden omkostninger at bytte rundt på bogstaverne inde i ordene. Så ville man kunne spare nogen ulempe i læse- og staveundervisningen. Og de gamle kulturradikalere ville med videnskabeligt belæg kunne anklage retstaver for at være pernittengryner, ja måske endda perfektionsparanoide, eftersom de hævdede at blive generet af fejl, de faktisk ikke kunne se uden videre og derfor ikke burde kunne

generes af. Måske er det ikke helt tilfældigt, at citatet blev bragt i dagbladet *Information*.

Oprindelsen

Undersøgelsen bag citatet er en ph.d.-afhandling fra 1976 af Graham Rawlinson, *The Significance of Letter Position in Word Recognition*, Nottingham University. Rawlinson fandt, at selv om han byttede rundt på de midterste bogstaver i ord på 6 eller flere bogstaver, så forstod gode læsere teksten lige så godt eller næsten lige så godt som normalt. Det fund skrev han så om i et brev til ugebladet *New Scientist* i 1999 i anledning af en aktuel undersøgelse med ombytning af lyde i forståelse af talt sprog.

»In a puiltacibon of New Scnieitst you could ramdinose all the letetrs, keipeng the first two and last two the same, and reibadailty would hadrly be aftcfeed ...« (*New Scientist*, 29. maj 1999, s. 55).

Ikke sandt? Rawlinson fortsætter med at spekulere på, hvordan opfattelsen af både talt og skrevet sprog må være afhængig af flere parallelle genkendelsesprocesser. Han skriver ikke noget om opfattelse af ord som helheder. Det er en senere fortolkning, som heller ikke rigtig giver mening. Hvis ordet er forvansket, kan man jo netop ikke genkende det

som et ordbillede, man har set før.

Denne senere snak om ordbilleder kommer fra upræcise referater på Internettet. De starter noget i denne retning: »Aoccdrnig to rscheearch at an Elingsh uinervtisy, it deosn't mttar in waht oredr the ltteers in a wrod are«. Her i begyndelsen af oktober er denne indledning registreret 3050 gange af søgemaskinen Google.

Der findes i øvrigt et lille program på Internettet, som kan bytte rundt på bogstaverne i de tekster, man skriver til det: www.lerfjhax.com/funky.php. Så kan man selv eksperimentere videre.

Trykfejl er dyre for læseren

De mange gentagelser gør ikke konklusionerne eller perspektiverne rigtigere. Det er først og fremmest ikke rigtigt, at bogstavombytninger og andre trykfejl er uden omkostninger for læseren. Det er nok muligt, at man fortsat kan forstå teksten trods fejl. Men selv om man ikke altid bliver sig stavfejl bevidst, så er det ret let at vise, at de nedsætter læsehastigheden betragteligt. Læsehastigheden går markant ned – til i størrelsesordenen det halve – på ord, der er trykfejl i. Så én ting er, at man kan læse ord med trykfejl, noget andet er, at trykfejlene faktisk forstyrrer læsningen, uanset om man oplever det eller ej.

Det er således ikke rigtigt, at de midterste bogstavers rækkefølge »ikke spiller nogen rolle«. Derfor er det også meget begrænset, hvad man kan lære om den normale læseproces af

eksperimentet. Man kan fx ikke udlede, at læsere kun ser nogle af bogstaverne i ord under læsning, sådan som det påstås i det danske citat.

Hvad viser eksperimentet så?

Man kan vist ikke udlede andet af eksperimentet, end at gode læsere er ret dygtige til at læse ord med visse trykfejl. Den basale ordgenkendelse er åbenbart temmelig ufølsom over for fejl og vælger ret automatisk det ord, der passer bedst med de tilgængelige bogstaver. På det punkt ligner den opfattelsen af talt sprog i støj.

Der skal yderligere eksperimenter til, hvis man vil vide mere om, hvordan man som læser bærer sig ad med at genkende ord trods fejl. Det er fx klart, at tekstsammenhængen giver visse muligheder for at gætte ordene. Men det er dermed ikke klart, hvornår tekstsammenhængen spiller ind på ordgenkendelsen. Det kan fx være, at ordgenkendelsen kommer frem til et par mulige ord (betydninger), der passer med bogstavfølgen, hvorefter tekstsammenhængen kan bruges til at vælge det, der har den mest sandsynlige betydning. Det svarer til, at man hele tiden får ideer, men først efterhånden kan afgøre, hvilke der er gode.

I min bog *Læsning og læseundervisning* kan man læse mere om, hvordan vi normalt bærer os ad med at genkende skrevne ord, og om hvordan børn lærer det.

Carsten Elbro (f. 1955)

professor i anvendt sprogvidenskab
Københavns Universitet

Lige i sprogfætteren!

Den opmærksomme sprogbruger vil have bemærket at ordet *fætter* i løbet af de senere år har kunnet anvendes på en ny måde. Som sidsteled i sammensatte ord kan det således bruges om snart sagt alle genstande og fænomener. Fx kan man tale om en *skruefætter* ('skruetrækker'), en *shampoo-fætter* ('shampooflaske') og en *termofætter* ('termokande'). Og for nylig bad en kollega mig om lige at skifte *vandfætteren*. Dermed mente hun beholderen med drikkevand.

Ordet *fætter* er forholdsvis gammelt i dansk. Det er indlånt fra nedertysk *vedder* og kendt siden den periode man i sprogvidenskaben kalder middeldansk, nemlig ca. 1100–1500. I norsk bruges tilsvarende *fetter*, mens man i svensk anvender ordet *kusin* (af fransk *cousin*) om både *fætter* og *kusine* – altså på samme måde som man i engelsktalende lande bruger betegnelsen *cousin*.

Grundbetydningen af *fætter* er 'en søn af en bror eller søster til en persons forældre', jf. Politikens Nudansk Ordbog med etymologi, 2001. I betydningen 'fjernere *fætter*' findes ordet desuden i sammensætninger som *grandfætter*, *halvfætter* og *kvartfætter*.

Fra gammel tid har ordet *fætter* også kunnet bruges som en 'spøgende eller lidt nedsættende betegnelse for en mandsperson; fyr; svend; »kamme-

rat« – som der står i Ordbog over det Danske Sprog, bind 6, 1924. Denne betydning har man i eksempler som *en sjov fætter* og *en lystig fætter*. Velkendt er det vist også at *fætter* kan bruges på nogenlunde samme måde som *ting*, *tingest*, *fyr*, *dims*, *dippedut* eller *lig-nende* – og altså antage næsten en hvilken som helst betydningsmæssig værdi, fx

Her på Computers bagside er vi overbeviste om, at mange læsere går rundt og spekulerer over, hvad et oxymoron egentlig er for en *fætter* (Politiken 13.5.1999)

Eksempler med *fætter* som ubestemt sidsteled har derimod endnu ikke fundet vej til ordbøgerne. Den nyeste udgave af Politikens Slangordbog (2001) nævner under opslagsordet *fætter* kun betydningen '(underlig, sær) mand el. dreng', jf. ovenfor. Ordbogen medtager desuden opslagene *en smart fætter* ('person der opfører sig som om han er smart, som om han er noget særligt eller ved en masse') og *fætter Gok* ('pædagog').

Forskellige fætre

Brugen af *fætter* som sidsteled i sammensætninger tilhører primært talesproget, men man kan også finde eksempler i skriftsproget. I en anmeld-

delse af filmen *Den eneste ene* hedder det fx

Lars Kaalunds spøjse flyttefætter Knud virker vildt overspillet i begyndelsen, men etablerer sig efterhånden som en kostelig figur (Politiken 1.4.1999).

I Ekstra Bladet bliver en festarrangør omtalt på følgende måde:

Når der nu bor 90.000 studerende i Århus, så er det vigtigt, vi laver noget, der især henvender sig til dem. Vi skal passe på, at festivalen ikke bliver for gammel og doven – og så dyr, at de unge slet ikke kan være med, siger den erfarne festfætter (Ekstra Bladet 1.6.2001)

Og i en beskrivelse af en våd tur i byen bliver en medborger af grønlandsk oprindelse skildret således:

Ledsaget af en inuitfætter, der hele tiden råbte »saamii« og påstod, at hans farfar var fra Norge, brugte vi hele natten på at drikke os dejligt eskimo-stive. Vi sov, mere eller mindre vellykket, til næste morgen (Korpus 2000, www.dsl.dk.)

I de tre ovenstående eksempler har vi muligvis den eneste begrænsning i ordets brug. Hvis *fætter* betegner en person, kan det kun være en person af hankøn. Men derudover kan *fætter* bruges i alle mulige sammensætninger, og her vil førsteleddet som regel give et fingerpeg om betydningen:

... da jeg bagefter skulle piske ægge-

hvider med en rørefætter i sådan en høj skål ... (Woman nr. 28, september 2002)

Lidt nærmere indsigt kræver nok følgende eksempel, men der er formodentlig tale om en vurdering af en såkaldt demo-cd ('demonstrations-cd'):

Sidder lige og lytter til jeres nye Demo-fætter. Den sparker rimeligt igennem når man har hørt den et par gange (www.http://books.dreambook.com/nariot/guestbook.html, ikke dateret, besøgt marts 2003)

Og næsten helt uigennemskuelig er en sammensætning som den man finder i det følgende tekstafsnit:

Nå, dit gamle lorteår, der sidder du med hornbriller og bibelstær og sutter lidt på fløde. Der sidder du og skutter dig, mens jeg – det nye år – slår flikflak i min puppe et par dage, før det er min tur. Hvad så din gamle sludfætter? Er det ved at være sidste udkald for dig? (Weekendavisen 28.12.2001)

Her fungerer sidsteleddet i *sludfætter* vist egentlig bare som »pladsholder«. Det gør det i det hele taget tit. Ofte kan man nemlig have brug for et ord der ikke rigtig betyder noget eller for et ord der kan bruges når man ikke lige kan komme i tanke om det rigtige. Og det er nok også sådan man må forstå de følgende sammensætninger. Her betyder *kikærtfætter* således blot 'noget der er lavet af kikærter', og *gum-*

mifætter betyder tilsvarende 'noget der er lavet af gummi':

Blandt småretternes udbud skøjtede vi således skråsikkert og blasert uden om for eksempel rejecocktail, tzatziki og diverse nachos med tilbehør og snuppede i stedet en »kebbeh« (en torpedoformet og fritures-tegt kikærte-fætter på et orgie af salat og med tahini: sesamfrøbase-ret dipsauce), til 59 kroner (B.T. 9.1 2003)

Tidligere var der en lubrastrømpe øverst og en gummifætter nederst, sidstnævnte havde til formål at løfte skæghårene og dermed gøre den tilbageværende stub kortere (Politiken 21.3.2003)

En særlig historie har sammensætningen *bagfætter*. Ordets oprindelse er uklar, men dets udbredelse skyldes uden tvivl komikerduoen Timm og Gordon. I efteråret 1997 kunne de i DR TV's *Vladimir & Kennedy* bl.a. opleves som håndværkerne Mester og Sørensen. Makkerparret mente at alt kunne fikses med »en 10-4 i bagfætteren«. (»Jeg tror sgu de bli'r glade for det i længden« var den faste slutkommentar når de to uduelige håndværkere havde maltrakteret en bil, et maleri, en lejlighed, eller hvad der nu kunne være tale om). De latrinære associationer ligger naturligvis lige for:

Papirkvaliteten minder mest af alt om noget man bruger til at tørre sig i bagfætteren med. Indholdet på nær statistikdelen, er mest egnet til

en tur i wc-kummen. (<http://www.cf.dk/cgi/mainindex.pl?artikelread=247>, ikke dateret, besøgt marts 2003).

Beslægtede udtryk

Også andre ord end *fætter* kan komme på tale når man har brug for et ubestemt sidsteled i en sammensætning. Den største »konkurrent« til *fætter* er nok *ting*. Det kan bruges på nogenlunde samme måde som *fætter*:

Kan du ikke liste en af de dér kyllingeting over på min tallerken, når der ikke er nogen, der kigger? (Politiken 12.4.1999)

Men derudover kan det ofte anvendes mere bredt og abstrakt i betydningen 'fænomen' eller lignende:

Og i Tyskland begyndte det her unge, vilde maleri, det heftige maleri, at komme frem. Det var sådan en storbyting, der hang godt sammen med punkscenen ... (Gaffa, juli 2001)

Og så kan *ting* – i modsætning til *fætter* – vist kun dårligt anvendes om personer.

Af andre funktionelt beslægtede udtryk kan nævnes fx *hejs* (*julehejs*, *artikelhejs*) og *halløj* (*politikerhalløj*, *familiehalløj*), og i visse kredse kan man desuden støde på personnavne anvendt som ubestemt sidsteled, fx

Tak for sidst! For en gangs skyld var jeg kanon-frisk og helt uden tømmer-joes ... (e-brev 11.9.2001)

Hvad skal det ende med?

Men hvorfor nu alt dette »fættereri«? Hvorfor sige *flyttefætter*, hvis man mener *flyttemand* eller *rørefætter* hvis man mener *røremaskine*? Fordi sproget ikke kun udtrykker betydning. Det har også en signalværdi. Der er næppe tvivl om at den nævnte brug af *fætter* tilhører den uhøjtidelige og uformelle del af sproget. Når man bruger sproget sådan, er det vigtigste ikke at overføre betydning eller information til modtageren. Formålet er derimod at signalere uhøjtidelighed, munterhed, friskhed, at man er med på noderne og lignende. Underkendes skal naturligvis heller ikke den umiddelbare morskab man kan have ved at bruge sproget på denne måde. Det er jo unægteligt noget sjovere at sige *festfætter* i stedet for *festarrangør*, *demofætter* i stedet for *demo-cd* og *kikærtfætter* i stedet for *noget der er lavet af kikærter*! Men det kan også blive for meget, og hvis man hele tiden bruger det samme sproglige virkemiddel, så risikerer man at det til sidst mister sin effekt. At sammensætninger af den beskrevne type nu jævnlige dukker op i landsdækkende aviser, kunne tyde på at dette måske allerede er ved at være tilfældet.

Hvis man er irriteret over brugen af *fætter* som ubestemt sidsteled, kan man altså glæde sig over at ordet med al sandsynlighed er et såkaldt kometord – dvs. et ord der dukker op, får en vis udbredelse, for derefter at glide ud i glemslens mørke. Det er der egentlig ikke noget nyt i. I 1970'erne gik unge mennesker rundt og sagde *codyl* og

bred ymer; det er der vist ingen der gør mere. Og i 1960'erne kunne man bruge ordet *Børge* på en måde der svarer nogenlunde til nutidens brug af *fætter*. Man kunne fx tale om en *boldbørge*, en *litteraturbørge*, en *kunstabørge* osv. Sådan er der vist heller ikke mange der taler mere. De kommende år skal afsløre om *fætter* som sidsteled i sammensætninger vil lide samme skæbne som *Børge* og *bred ymer*, eller om sprogbrugen skulle vise sig at være mere sejlivet.

Jørgen Nørby Jensen, f. 1971
er forskningsfætter i Dansk Sprog-
nævn.

Det ligger lige på tungen:

Den danske fraseologi

Hvorfor siger vi på *fode*, til søs og i vente, når vi ikke bruger de bøjningsendelser uden for de samme udtryk mere? Hvorfor bruger vi kun ord som *klos*, *postelinet* og *ditten/datten* i udtrykkene på *klos hold* og *klos op ad noget*, *smadre postelinet* og *ditten og datten*? Hvorfor taler vi overhovedet om at *skrive (sig) noget bag øret*, *hoppe på limpinden* og *skyde papegøjen*, når ingen af disse fænomener ser ud til at forekomme i virkeligheden (mere)? Svaret er, at vi har lært disse udtryk som helheder, selv om de består af flere ord.

Man kan spørge, hvad der fører til, at sådan nogle flerordsforbindelser (eller »frasemer«, som man siger i fagsproget) overhovedet går hen og bliver en del af sproget? Hvorfor kan man på dansk lige pludselig sige på *den fede måde*, *være fremme i bussen* og *være nede med nogen* og så regne med at blive forstået, i hvert fald af den yngre generation?

Hvordan og hvornår lærer vi den slags udtryk? Er det noget, børn kan lige fra begyndelsen, eller er det en evne, som kommer senere? Hvad skyldes det for eksempel, at min lille svigerinde på 5 år som kommentar til, at nogen brugte udtrykket *få noget oven i hatten*, sagde, at vi skulle holde op med vores »voksenvittigheder«? Forstod hun bare ikke frase-

met, eller kendte hun i det hele taget ikke den måde at udtrykke sig på?

Har man den slags flerordsforbindelser i alle sprog? Er det med andre ord et universelt fænomen? Er de udtryk for en fællesmenneskelig måde at tænke på? Hvor store er forskellene mellem forskellige sprogs fraseologi? Og hvad gør man, når man fx skal oversætte en tekst, som indeholder *flerordsforbindelser*? Kan man overhovedet oversætte frasemer? Og hvor vigtigt er det at tilegne sig fraseologien, når man prøver at lære et fremmedsprog?

Hvorfor bruges fraseologi så meget i nogle typer tekster, mens den bruges meget lidt i andre? Er fraseologi godt eller dårligt sprog? Er det gammeldags eller snarere det modsatte? Er fraseologi det samme som »slang«?

Og endelig: Er det rigtigt, at fraseologien er en rodebutik, eller er der trods alt et system bag alt det farverige? Er fraseologi overhovedet en og samme kategori, eller findes der forskellige typer af flerordsforbindelser?

Alle disse og mange andre spørgsmål gør fraseologien til et overordentlig spændende område at undersøge. Fraseologi griber ind i de fleste andre grene af sprogvidenskaben, så det kan slet ikke lade sig gøre at undgå at inddrage andre discipliner i udforskningen af den.

Læren om flerordsforbindelser

Fraseologi kalder man i den nyere sprogforskning også den videnskab, som beskæftiger sig med flerordsforbindelser, der bruges som faste helheder – ligesom udtrykket i overskriften på denne artikel. Andre eksempler er: *gå hjem og vug!*; *den og den*; *fru Jensen, Valby Langgade*; *gå til den*; *Per og Poul*; *hvem sagde [X]?*; *lad os alle bede!*; *gå (der)hjemme*; *pokkers til [X]*; *noget går i sig selv igen*; *venner, her har I mig tilbage!*; *gøre sig til*; *hvad skal jeg sige...?* (*Boller fra Kohberg!*); *med venlig hilsen*; *gå til bunds*.

Fraseologiske forbindelser bliver gentaget som helhed ud fra den sproglige hukommelse, og ligner på den måde enkeltord. Flerordsforbindelser adskiller sig fra løse konstruktioner i form af fx sætninger som *pillen ligger på tungen* eller forbindelser som *mandens hat og oppe på taget*, der hver gang dannes på ny ud fra kendskab til grammatikken og ordforrådet. Flerordsforbindelser bliver altså ikke produceret af sprogbrugerne, men derimod reproduceret. At frasemer på en måde har samme status som enkeltord, kan man netop se ved, at fx *stille træskoene* i en tekst kan erstattes af *dø*, når *grønt det sner af aldrig*, og et *sort får af en outsider*. Også selv om erstatningerne trods alt ikke betyder helt det samme som det, de står i stedet for. Samtidig kan man fx på internettet konstatere, at de bruges i sproget igen og igen i mere eller mindre samme form.

Hvorfor nu interessere sig for

denne del af sproget? Er det ikke bare en kuriositet, som man ikke kan stille så meget op med andet end at konstatere, at sådan hedder det altså nu engang på dansk? Det er faktisk, hvad man langt hen ad vejen har gjort i sprogvidenskaben, i hvert fald indtil for nylig. Tankegangen har været, at det var noget, der er så rodet og tilfældigt, at det ikke gav mening at forsøge at sætte det i system og forstå fænomenet, og at man derfor kunne overlade til ordbogsskribenter at beskrive det og så i øvrigt interessere sig for langt mere interessante sager som grammatik, som der i hvert fald er en form for orden i.

Nu er det bare sådan, at hele fraseologien er meget mangelfuldt beskrevet rundt omkring i vores ordbøger. Desuden bliver den i mange sammenhænge behandlet, som om den vitterlig var et raritetskabinet. Men den er alt andet end det – selv om jeg skal være den første til at medgive, at fraseologi er en både sjov og spændende del af sproget.

Hvilke flerordsforbindelser er der?

Diskussionen om, hvad der hører med til fraseologien, er endeløs. Der har fx været en tendens til kun at regne den slags flerordsforbindelser med til fraseologien, som har en betydning, der ikke er lig med summen af deres komponenters betydning: således er *det ligger lige på tungen* betydning netop ikke lig med betydningen af *det + ligger + lige + på*

+ *tungen* hver for sig. Men i praksis kan man se, at udgivelser og arrangementer, som bærer titlen »fraseologi«, behandler i princippet alt, hvad der er større end enkeltord, hvis det vel at mærke er blevet en fast del af sproget – dvs. også små »tekster« som *træerne vokser ikke ind i himlen*. »Fraseologi« er altså i dag et overbegreb for alle typer af flerordsforbindelser, der er en fast del af sproget.

De enkelte flerordsforbindelser kaldes som sagt *frasemer* (eller *fraseologismer*). *Idiomatik*, derimod, videnskaben om *idiomer*, som af nogle bruges om det samme som fraseologi, bør nok bruges om en særlig type flerordsforbindelser, som vi skal se om lidt.

Som forskningsområde er fraseologien især et barn af beskæftigelsen med fremmede sprog. Det skyldes sikkert, at vi har en tendens til at opfatte vores egne udtryk som »naturlige«. Fx er det for mange danskere ganske naturligt, at *holde ørerne stive* betyder at 'lytte opmærksomt'. Men for en tysker er det helt utænkeligt, at det parallelle idiom *die Ohren steif halten* skulle kunne betyde andet end 'holde sig munter, standhaftig'. *Idiomerne* er »falske venner« (*faux amis*) på dansk og tysk. Men det er de tilsyneladende først blevet inden for de seneste 50–100 år, fordi dansk har mistet den betydning, som endnu er i brug i tysk. Flerordsforbindelsers betydning skifter, tænk fx på *gøre nogen en bjørnetjeneste*, som jo af nogle yngre sprogbrugere bruges om store tjenes-

ter, ikke om tjenester, der ender med at forvolde skade. Og det er endda bare et par af de mere tydelige eksempler på fraseologi i sproget. Andre, som fx *dække bord* (hvorfor hedder det lige *dække* og ikke fx *forberede* eller *anrette*?), *godt og vel*, *gøre sig til og dukke op*, er lettere at overse. Ikke desto mindre er de faste forbindelser ligesom *det ligger lige på tungen*.

Det er ikke så mærkeligt, at udlændinge har problemer med lige netop fremmedsprogets fraseologi, for det er et område af sproget, som man ikke altid er så opmærksom på – man kan jo ikke direkte se på ord, at de hører sammen, og at de ikke er et resultat af mere eller mindre fri kombination. Rigtig meget af det, vi går og siger, er ikke frit dannede konstruktioner, men netop færdige fraser, der hentes frem af hukommelsen.

Jeg vil nu gå over til mangfoldigheden inden for fraseologien: Hvad findes der af typer af frasemer, og hvilken funktion har de? Vi begynder med de mere kendte typer, nemlig *idiomer* og *ordsprog*.

Idiomer

Betegnelsen *idiomer* foreslår jeg at reservere til den særlige type flerordsforbindelser, som kan forstås på to måder, nemlig bogstaveligt og »overført« – eller netop idiomatisk. Det kan *slå ørerne ud*, som jo betyder at 'anstreng sig for at høre noget', samtidig med at det med en vis velvilje kan opfattes bogstaveligt, dvs. at

nogen simpelthen bevæger sine ører ud fra hovedet, så vedkommende bedre kan opfange lydsignaler. Andre bruger *idiom* om den type flerordsforbindelser, vi så på før, nemlig dem, som ikke har en betydning, der kan forklares ud fra deres bestanddele. Dem kalder jeg *frasemer i snæver forstand*.

Idiomers bogstavelige betydning kan være mere eller mindre tydelig, fx er den meget tydelig i *stikke hånden i en hvepserede*, mens den er mindre klar i *gå i hundene* og *få noget fra hånden*, for hvad er det helt præcist, der foregår her? Men i begge tilfælde vil idiomet nok kunne fremkalde et billede på den indre skærm. Og billedligheden er et vigtigt træk ved idiomers i denne udlægning – sammen med de to afkodningsmuligheder, den bogstavelige og den idiomatiske.

Idiomers er et meget vanskeligt problem for fremmedsprogskommunikationen. Eftersom vi tænker i sådanne helheder, kan vi have en tendens til at overføre vores idiomers til andre sprog, selv om de ikke nødvendigvis vil blive forstået der. Især folk, der har flere sprog som deres arbejdsområde, fx sprog lærere, udenrigskorrespondenter og oversættere, fejloverfører idiomers: For nylig hørte jeg en tysk kollega, som ellers taler fremragende dansk, sige, at »det er det samme i grønt«. Sætningen giver ingen mening på dansk, men på tysk er den et udtryk for, at noget er mere eller mindre det samme. I den tyske oversættelse af »Frøken Smilla« står

der, at Smilla far havde haft hovedet under armen hele livet. Problemet er bare, at dét på tysk betyder 'være meget syg' og ikke som på dansk 'ikke tænke sig om'. Oversætteren ændrer altså – sikkert uden at ville det – indholdet af fortællingen. Omvendt spørger den kvindelige hovedperson i den danske oversættelse af en nyere tysk roman den mandlige figur, om han har tænkt sig at lave nuller i maven på hende? Læseren studser, for det, der for en tysker giver mening på baggrund af idiomet *jemandem Löcher in den Bauch reden* ('spørge for meget'), er volapyk for en dansker.

Idiomers er altså først og fremmest et opmærksomheds- og forståelsesproblem i fremmedsproget. Derimod kan man nok leve lykkeligt med sit fremmedsprog uden at kunne en masse idiomers aktivt. Men lidt status giver det nok altid.

Ordsprog

Ordsprog er »mikrotekster«. I modsætning til fx idiomers er de færdige, som de fremstår, og de bruges, uden at noget skal bøjes eller udfyldes: *tiden læger alle sår* har den form, det har. Derimod er idiomets *stå på pinde* for nogen i første omgang bare en skabelon, som skal fyldes ud på forskellig vis, før det kan bruges i kommunikationen: Man skal have at vide, *hvem* der står på pinde, man mangler at definere, *hvem* der stås på pinde for, og endelig må man afgøre, *hvilken tid* verbet skal stå i, inden man bruger idiomets. Alle disse (ubevidste)

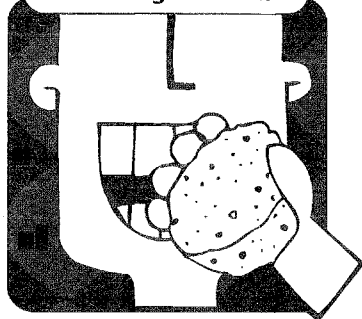
overvejelser sker ikke ved ordsprog. Her er formen givet på forhånd.

Men ikke alle »mikrotekster« er ordsprog, så der skal noget mere til, for at man kan tale om et ordsprog, nemlig *det generaliserende udsagn*. Nogle kalder det »visdom«, »filosofi« eller »leveregele«, men det er nok hver for sig for snævert, hvis det skal dække alle de forskellige funktioner, ordsprog kan have. I hvert fald indeholder *små gryder har også ører*; *uden mad og drikke, duer helten ikke* og *man kan ikke klippe håret af en skaldet* sådanne generaliserende udsagn.

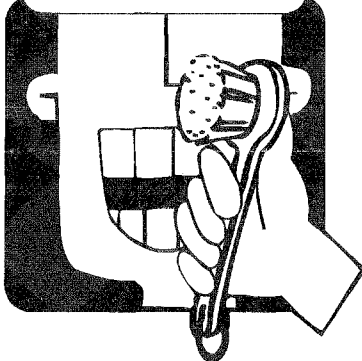
Kollokationer

Fraseologien behandler også det, man kalder kollokationer. Det er flerordsforbindelser, som i princippet kan forstås ud fra enkeltordenes betydning, men som alligevel hænger fast sammen som en betydningsenhed. Sådanne forbindelser er fx *luft hund*, *gøre rent*, *børste tænder* og *pille næse*. Selv om de for udlændinge, der kan noget dansk, sjældent volder forståelsesproblemer, så kan det netop for dem godt være vanskeligt at ramme den gængse kombination af ord, når de selv skal tale eller skrive dansk. Når vi på dansk *trækker cyklen*, *skubber* en tysker den (*das Fahrrad schieben*), selv om det formentlig er det samme, der foregår. På engelsk siger man *skære* og ikke *slå* græsset som på dansk (*cut (the) grass*). Det danske *have en drøm* modsvares af det franske *gøre (faire un rêve)*, mens man på nederlandsk *rider* med bil (*met de auto rijden*), hvor vi som bekendt

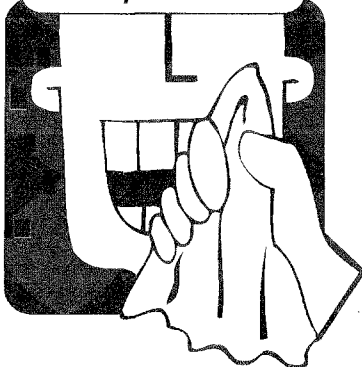
Frankrig · Italien

Danmark

Tyskland

kører. Og et klassisk eksempel på et internationalt kollokationsproblem er *børste tænder*, som ganske vist også på engelsk hedder *brush*, men på tysk *putzen* og på fransk og italiensk hhv. (*se*) *laver lavar(si)* ('vaske'). Her bliver det tydeligt, at forbindelsen af netop disse ord ikke på nogen måde er naturlig, men helt vilkårlig og derfor principielt umulig at forudsige for udlændinge.

Tvillingeformler

»Tvillingeformler« kalder man de fraser, der indeholder to parallelle ord, typisk af samme ordklasse og oftest med et bindeord imellem, som fx i *være tyk og fed*, *ude og hjemme*, *på må og få*, *ditten og datten*, *spille sig fra hus og hjem*, *ase og mase*. Det er tydeligt, at denne type fraser gør brug af retoriske greb som ende- og bogstavrim og rytmisk parallelitet. Deres funktion ser ud til først og fremmest at være at intensivere et indhold – ud over at der selvfølgelig er noget æstetisk tiltalende ved disse formfuldendte udtryk. Man kan overveje, om det er en type, der er særligt produktiv længere. En del af dem har rigtig mange år på bagen, for eksempel ser udtrykket *over stok og sten* ud til at være flere tusinde år gammelt (se også *Mål og Mæle*, 21. årg. nr. (4), s. 28-31).

Flerordsforbindelser med unik al komponent (stikkelsbærelement)

En anden gruppe består af de flerordsforbindelser, som indeholder ord,

der ikke forekommer frit uden for frasemet selv. Man kalder dem »fraser med unik al komponent«, og et par eksempler er *gå fra snøvsen*, *med brask og bram* og *på lykke og fromme*. Her kan man med rette spørge: hvad betyder *snøvsen*, *brask*, *bram* og *fromme*? Som regel skyldes den unikale komponent, at ordet som selvstændig del er forsvundet fra ordforrådet, mens frasemet har konserveret det.

Kigger man historisk på de unikale komponenter, så kunne *snøvs* bruges om 'næsen' eller 'toppen af en snøret sæk', mens *brask* betød 'larm', *bram* 'praleri' og *fromme* 'gavn' eller 'fordel', som man kan se i *Ordbog over det Danske Sprog*. Sådanne eksempler på sprogkonservering kan man også observere ved fx *slå nogen til blods*; *til lands*, *til vands* og *i luften*; *komme på fode* og *være dødsens*, hvor *blods*, *lands*, *vands*, *fode* og *dødsens* er en slags »forstenede« bøjningsformer, som ikke længere bruges i dansk – men som altså har overlevet trygt og godt *inde* i frasemet.

Fænomenet kendes også under betegnelsen »stikkelsbærelement«, fordi »stikkel-« netop kun forekommer i denne sammenhæng på dansk. Unikale elementer er altså ikke begrænset til fraser, men optræder også i sammensatte ord.

Andre flerordsforbindelser

Det danske sprog indeholder en del eksempler på **fremmede fraser** (**xenofraser**), som ikke desto mindre bruges i dansk sammenhæng.

Fx kan man sige *so ein Ding müssen wir auch haben; sine pecunia; pax americana; l'art pour l'art* og *con amore*, og så alligevel tale dansk.

I fagsprog er der masser af **fraseologiske termer (fraseotermer)**, dvs. flerordsforbindelser med en nøje fastlagt betydning, som fagfolk har defineret – noget ganske andet end den typisk meget vagere betydning, et idiom har. Eksempler er *hvid dværg* i astronomien, *kold fusion* i kernefysikken, *gul feber* i medicinen og *tålt ophold* i juraen. Man kan ikke reducere den fraseologiske terms betydning til enkeltelementernes ditto, selv om forholdet til en vis grad godt kan motiveres.

Fraseologiske egennavne (fraseonymer) omfatter faste flerordsforbindelser som *Den Røde Plads*, *Den Ukendte Soldats Grav*, *Restaurant Den Gyldne Bønne*, *Den Gyldne Horde* og *De Måske Egnede*. Denne type har det til fælles med de fraseologiske termer, at den betegner noget helt fast, som findes uden for sproget – også selv om det måtte være i fantasien. Både fraseologiske egennavne og termer er et ekstremt omfattende område, så omfattende, at nogle fraseologer har talt om at udelukke disse typer fra fraseologien. Men at noget er omfattende er næppe i sig selv et argument for ikke at behandle det, så her regnes de begge med til fraseologien.

Partikelverber som fx *falde til*, *bukke under* og *dukke op* er et kapitel for sig. Vi får flere og flere af dem på dansk, muligvis under indflydelse fra

engelsk, og de kan heller ikke forklares som et resultat af deres enkelte komponenters egen betydning, men må ses som en helhed.

Fraseoskabeloner er måske det allervanskeligste fraseologiske fænomen at få øje på i sproget. De er kendetegnet ved at de består af en kombination af helt ned til ét ord og et antal »tomme pladser«, som tilsammen danner en sproglig skabelon. Et eksempel er: [ADJEKTIV/ADVERBIUM I KOMPARATIV] og [ADJEKTIV/ADVERBIUM I KOMPARATIV]. Den abstrakte form er en måde at beskrive på, hvad der er fast, og hvad der er variabelt i fraseoskabelonen: Konkret kan den udfyldes af fx *bedre og bedre*, *gladere og gladere*, *hurtigere og hurtigere*. Skabelonen udtrykker en indholdsmæssig stigning.

En anden fraseoskabelon, som ligner meget, men som har en ganske anden funktion, er [X] og [X], som fx kan udfyldes af *stor og stor*, *løn og løn*, *fuld og fuld*. En sammenhæng kunne være: – *Du var da vist fuld i går?* – *Fuld og fuld...* Jeg havde fået et par *genstande*. Skabelonen tager altså et ord op fra en samtalepartner, der så tages lidt afstand fra eller sås tvivl om, idet den talende giver sit bud på fortolkningen af sagen.

Bevingede ord og rutineformler

De to sidste typer, jeg vil komme ind på her, er de bevingede ord og rutineformlerne. Jeg nævner dem til sidst, fordi man kan diskutere, om de overhovedet hører med til fraseologien.

Bevingede ord er fraser eller enkeltord, som bruges for at *citere* nogen eller noget. Når man bruger bevingede ord, så fremkalder man så at sige den person eller den sammenhæng, citatet stammer fra, hvad der skaber en forbindelse mellem den aktuelle situation og den, citatet er udsprunget af. Hvis man fx udtaler *jeg har en drøm*, så vil det hos mange skabe forbindelse til den amerikanske borgerretsforkæmper Martin Luther King. Eller hvis man siger *Anton, dine bukser er revnet!*, så vil forbindelsen ofte blive etableret til DR's julekalender *Jullerup Færgeby* fra 1970'erne. Det er klart, at oplevelsen af noget som »bevinget« afhænger meget af ens viden og »almene dannelse«. Bevingede ord er derfor ingen fast kategori, men skal ses i sammenhæng med dem, som bruger dem, og dem, som opfatter dem som bevingede. Noget er aldrig bevinget *i sig selv*, men altid bevinget *i forhold til nogen*.

Når jeg tøver med at gøre de bevingede ord til fuldgyltige medlemmer af den fraseologiske familie, så er det, fordi bevingede ord efter min mening ikke behøver at være flerordsforbindelser. Enkeltord som *smagsdommer*, *knaldhåmrende*, *lorteland* og *minimalstat* er også bevingede, eftersom de får de fleste til at tænke på den person eller den situation, de er udsprunget af – eller som i hvert fald har sikret deres udbredelse. Men af praktiske grunde kan man godt regne dem til fraseologien, fordi bevingede ord i langt de fleste tilfælde består af flere ord. Det er

bare ikke noget kriterium i sig selv.

Overgangen til fraseoskabelonerne kan i øvrigt være flydende: Descartes-frasen *jeg tænker*, altså er jeg kan også danne skabelon for andre – friere – udtryk: *jeg ryger*, altså er jeg; *jeg ses*, altså er jeg. Det bevingede element er dog her intakt.

Den sidste gruppe, **rutineformlerne** (eller de *pragmatiske fraser*), er ikke så kendt. Ikke desto mindre er de en vigtig del af kommunikationen. Tænk på udtryk som *hvad skulle det være?*; *tak for sidst!*; *held og lykke!*; *jeg døber dig i Faderens, i Sønnens og i Helligåndens navn*; og *stop tyven!*, der alle er formler, som bruges i meget snævert fastlagte situationer og næppe uden for disse. Man kan næsten forudsige dem, hvis man kender situationen tilstrækkeligt godt. Det er en gruppe flerordsforbindelser, man tit overser, fordi de netop er så indgroet en del af vores måde at omgås hinanden på sprogligt, at de ikke vækker opsigt, som fx idiomer og ordsprog i højere grad gør det. Rutineformler volder ligesom kollokationer sjældent forståelsesproblemer. Til gengæld er de afgørende at lære for udlændinge, som vil begå sig i det danske samfund.

Ligesom vi så det med de bevingede ord, så behøver heller ikke rutineformler at være flerordsforbindelser. Enkeltord som *hallo!*, *velbekomme!* og *tak!* har samme funktion som de fraser, vi lige så på, så rutineformler behandles kun af fraseologien i praksis, fordi de i mange tilfælde er fraser. Et argument for alligevel at ind-

drage disse enkeltord er, at man kan opfatte dem som *potentielle* fraser – det der kaldes »sætningsemner«. *Velbekomme* kan altså opfattes som en frase, der har funktionen at udtrykke: »jeg ønsker dig et godt måltid!«, mens *tak* er en skjult frase, nemlig: »jeg takker dig!«.

DANFRAS

Efter gennemgangen af de vigtigste typer fraser er det tydeligt, at der ikke kan gives et entydigt svar på spørgsmålet: Hvad bruger man fraser til i sproget? For fraseologi er et så sammensat fænomen, at man ikke kan tale om én funktion, der er fælles for alle flerordsforbindelser. Man er nødt til at vende det rundt og spørge: Hvilken funktion har *denne* type frase i *denne* ytring og på *dette* sted i ytringen? Det er derfor af pragmatiske grunde, at der overhovedet eksisterer et forskningsområde »fraseologi«: Man har simpelthen manglet et sted at behandle de problemer og spørgsmål, flerordsforbindelser rejser. At en kategori er sammensat, er dog ikke noget nyt i videnskaben.

Fraseologi er et område af dansk, som ikke er særlig velundersøgt af sprogforskningen. Ja, den danske fraseologi er som før nævnt ikke engang særlig godt beskrevet af ordbøgerne, selv om Stig Toftgaard Andersens *Talemåder i Dansk*, Allan Røders *Danske Talemåder* og den kommende *Den Danske Ordbog* og til en vis grad også *Nudansk Ordbog* hver især har gjort et stykke af arbejdet. Men der mangler meget endnu. Derfor blev der for nylig dannet en videnskabelig kreds,

Dansk Selskab for Fraseologi (DANFRAS), som har til opgave at skabe nogle gode rammer for udforskningen og formidlingen af denne spændende del af sproget. Og det er meningen, at både de rent danske forhold skal undersøges, men også forholdet mellem dansk og andre sprog, der jo – som vi så før – ikke altid er så ligetil, som det kan se ud til på overfladen.

Skulle nogen have særlig interesse for fraseologi, kan man sende en e-mail til *kenfaroe@hum.ku.dk*. Så vil man løbende modtage oplysninger om arrangementer, udgivelser m.m. inden for dette fascinerende område af sproget.

Ken Farø, f. 1972.

*Ph.d.-stipendiat
ved Institut for Tysk og Nederlandsk
på Københavns Universitet.*

Man kan læse mere om flerordsforbindelser i en anden artikel af Ken Farø: *Ord-sprog i nutidsdansk. Funktioner og problemer* (*Danske Studier* nr. 100, 2003).

Slik

Slik, se marsk.

Det er, hvad Salmonsens Konversationsleksikon har at sige i 2. udgavens bind III, som udkom i 1916. Man kan så forlyste sig med en artikel om det fine ler, som aflejres af havet i marsk-områderne.

Læser man artiklen *lakrids*, byder forfatteren, professor Bille Gram, på en redegørelse af fremstillingsfor- men: »Lakrids (*Extractum Glycyrrhizæ crudum*) er en Ekstrakt, der fremstilles af Lakridsrod ved Udkogning med Vand og Inddampning af Udtrækket til passende Konsistens; den herved vundne Masse formes i Blokke af c. 5 kg's Vægt ell. i Stænger af forsk. Størrelse, almindeligst er c. 16 cm lange og 2 cm tykke Stænger.«

Den overvejende tekniske beskrivelse omfatter dog trods alt også et par bemærkninger om smagen som sød og lidt kradsende, og det anføres, at stoffet finder anvendelse mod hoste og hæshed. Men ikke et ord om nydelse.

På samme måde lægger artiklen *chokolade* hovedvægten på den tekniske fremstilling, men den omtaler dog også stoffets værdi som et middel til modvirkning af visse lægemidlers ubehagelige smag. Chokolade omtales som noget karakteristisk for specielt Sydeuropa; i 1600-tallet når chokoladen frem til England, men

»endnu konsumeres den langt overvejende Mængde af de romanske Folkeslag.«

Artiklen *bolcher* henviser blot til *bonbons*, en kort artikel, og til *drops* »en Slags Bonbons, som indeholder syrlige Frugtsafter; særlig bekendte er 'Lemon-Drops'«.

Artiklen er skrevet et par år før mine forældres fødsel og 30 år før min. I den mellemliggende tid er der sket meget på området. *Brystsukker* og *kandis* er fortrængt af en lang række nye nydelsesmidler, og chokolade, bolcher og lakrids er om ikke blevet hverdagskost, så dog en attraktiv realitet i de fleste børns liv. Egentlig kan det virke, som om det at nyde noget, bortset fra naturindtryk og kunstoplevelser, i Salmonsens univers er udspekt. Men først og fremmest er grunden til stoffets fravær naturligvis, at *slik* var mindre udbredt.

Ordet har gennem 200 år fået større og større udbredelse – af den simple grund, at emnet spiller en større rolle i hverdagen. Der har naturligvis altid været noget, som det var særlig godt at slikke i sig, fx søde sager som figener og sukkergodt, og guldalderdigterne i 1800-tallet kendte udmærket fænomenet. I Poul Martin Møllers yndede genrebillede *Hans og Trine*, gen-

nem halvandet hundrede år pligtlæsning og stof til udenadslæren i skolen, siger Trine, efter at der er kommet en kurre på tråden mellem de to, som en anden voksen:

»Dine Penge bort du kaster
paa unyttigt Slikkeri.«

Slikkeri bruges også af fx H.C. Andersen og Søren Kierkegaard, og, som bekendt, i den opbyggelige sang om *Slikkehans*, der jo ender med at få orm i tænderne:

Har du hørt om Slikkehans
Han var fra Karise
En af dem, man her til Lands
Kalder Sukkergrise.

I *Den Store Danske Encyklopædi* er *slik* en af de artikler, vi kaldte *vejviserartikler*. Deres idé er kort at fastslå emnets indhold og derefter henvise til andre, grundigere artikler. *Slik* er en af de mange artikler, der er kommet til siden Salmonsens, og den henviser til *bolcher*, *flødeboller*, *is*, *kandis*, *karamel*, *lakrids*, *tyggegummi* og *vingummi*. Men forinden har den oplyst, at navneordet *slik* er dannet til udsagnsordet *slikke*, som er kommet ind i dansk fra nedertysk (plattysk), og at det er et nydelsesmiddel, der kan stille lækersult eller bruges som trøst, belønning, stimulans eller gave. Det oplyses, at smagen for slik varierer fra kultur til kultur. Sød slik, stærk lakrids og bolcher er noget for os, medens frugtsmag er sagen i Sydeuropa.

Hver generation har sine slikvaner.

Nogle er stabile, andre kommer til. Mine forældre, født omkring 1920, talte til ulidelighed om, hvad man kunne få for en to-øre i deres barndom. »Et kræmmerhus blandede bolcher eller en nougatis.« Det lød sært for en person, født 1946, som måtte op på 10 øre, før købmanden fandt det umagen værd at forme et kræmmerhus, og som kunne vælge mellem is til 15 og 25 øre. Næste generation, som er vokset op med flere penge og flere sundhedsregler end den forrige, stødte på det på en gang lokkende og restriktive begreb *lørdagsslik*; mange familier forsøgte at begrænse slikindtaget i hverdagen ved at give (forholdsvis) frit spil en gang om ugen. Samme generation kunne som alternativ til de søde sager foreslå børnene *sund slik*. Den gik ikke altid. I hvert fald forlangte min søn (født 1973) som lille udtrykkeligt *noget usundt*, når han skulle forkæles.

Det slikkvantum, der er relevant for generationerne, afviger også stærkt. For nogle årtier siden købte man typisk 100 gram blandede bolcher, ét negerkys, en plade chokolade, én frø, en pakke *Dandy* med fem små stykker tyggegummi (udtalt »tygummi«) og en æske *Läkerol*. Seneste tilbudsavis fra SuperBrugsen opererer med helt andre kvanta, heriblandt 400 g *Kna-sende Bogstaver* og 230 g *Haribo Top Star*, og dybfrosne isvafler kan købes i pakker med 10. Op til weekenden kan man se familier købe slik i mængder op til mellem 500 g og 1000 g. Som regel sætter det sig spor i livvidden.

Der er nemlig sket det, at slik (undtagen chokolade, eller, når det skal være rigtig fint, *chokolader*) er gået fra hovedsagelig at være noget for børn til at blive et familieanliggende. Alle vil underholdes i munden, af slik, tobak, cola eller dansk vand. Og ældre memesker bliver ofte mere slikne, end de var før – og går specielt efter de søde sager og de søde drikke. I vore dage er alle generationer slikforbrugere.

Der udkom i slutningen af 2002 et slikleksikon. Det nye leksikons stikord, eller slikord, kan inddeles på flere måder: efter ordets status i det danske sprog som arveord, låneord eller fremmedord, efter stilistisk valør, efter begrebsomfang osv. Her vil jeg skelne mellem klassikerne, de betegnelser, som har hævd gennem flere generationer, og nye *brands*, for nu at sige det på engelsk; grænsetilfælde er naturligvis uundgåelige.

Til klassikerne hører produkter, fabrikater og fabrikanter som Altea-bolcher, Anthon Berg, Bismarcks-klumper, Bridgeblanding, Candyfloss, Caroxin, Chokoladefrøer, Chokoladekringler, Dameskrå, Dandy, Delfol, Engelsk lakrids, Eucalyptuspastiller, Flødeboller (negerkys), Flødetabletter, Forvandlingskugler, Franske linser, Gajol, Karameller, Kattetunger, Kongen af Danmarksbolcher, Lagerman, Lakridscigaretter, Lakridskonfekt, Lakridspiber, Läkerol, Maltbolcher, Nestlé, Orange stænger, Pernille og Senator-chokolade, Pinocchiokugler, Premieris, Påskeæg, Salmiakpastiller,

Saltpastiller, Skildpadder, Snørebånd (telefontråde), Spejderhagl, Spejdersnus, Toblerone.

Som det ses, er udbuddet af pastiller begrænset. I min barndom var der *Läkerol* i en grøn æske; det var den mest eksklusive, for talere, sangere og lærere, som der stod. Desuden fandtes *Gajol*, som kun forekom i blå emballage – og *Delfol*, som var rød og kun rød. Det var decideret dyr slik og derfor voksenslik – og alligevel lidt finere end slik, fordi pastillen gav pilleassociationer og produktet foregav at klare stemmen.

Nyere produkter for hals og svælg har ofte næsten medicinske navne, ligesom i øvrigt klassikerne *Caroxin* og *eukalyptos*: *Bentasil*, *Bentol* osv. Men også andet forekommer som fx *Fishermans's Friends* og *Gunnar Nu Pastiller*. En beslægtet virkning kan findes hos halvklassikerne *Piratos*, *zuluer* og *Amager Kiks*; helklassiker er *Engelsk Lakrids* i tynde stænger, emballeret i metalæsker – og hundedyre. Ikke børneslik – i gamle dage.

Af isfabrikater var der en lang, lang række lokale is, som blev fremstillet på datidens talrige mejerier. På Djursland, hvor jeg boede, dominerede Bjødstrup og Rønbjerg is, men også *Premier* forekom, vistnok som den eneste landsdækkende is. I 1950'erne udvidedes sortimentet, der i sin kerne havde bestået af nougatis, jordbæris, vanilleis, is med chokoladeovertræk og sodavandsis. Det sidste afskyede jeg. Der kom såkaldte *isbåde* på reperi-toiret. De var lidt dyrere og bestod af en bådformet bund, fyldt med flødeis

og overtrukket med chokolade. Endvidere dukkede de smarte *softice* op. Min mor forbød mig at købe dem, fordi de stillede særlige krav til hygiejnen på udsalgsstederne, og mange kiosker bestyredes af folk, der så ud til at kunne nøjes med en ugentlig håndvask. Noget forbud var nu slet ikke nødvendigt; *softice* har en upålidelig konsistens og en kvalmende smag, som forstærkes af det tarvelige chokoladestrøelse på toppen. Bedst var, dengang som nu, en sprød, hjemmebagt isvaffel med rigtig flødeis!

Nogle produkter har navn efter det, de ligner – eller har form efter: *Skilte-lakrids*, *Bogstaver*, *Poletter*, *Saltbomber*, *Spejlæg*, *Rustne Søm*, *Fodbolde*, *Grammofonplader*, *Guldbarre* osv. Dette har muligvis fået BonBon-Land til at gå planken ud og udfolde en plat kreativitet, som i hvert fald ikke er blevet oversat: *Andemad*, *Hold Kæft Bolcher*, *Hundeprutter*, *Lossepladsen*, *Containersnask*, *Mågeklatter*, *KloakGuf*, *Kloakslam*, *Kodylguf*, *Mødding*, *Store Babser* osv.

Mange af de nyere produkter har engelske navne: *After Eight*, *Black Prince*, *Blue Jeans*, *Bounty*, *Cool Cash*, *Dååping* (tilstræbt humoristisk gengivelse af *Doping*), *Milky Way*, *Raider*, *Red Devils*, *Top Star Mix*. Også tyske navne forekommer: *Werthers Echte* (markedsført på moderne plat-tysk), *Kinder Æg*, ligesom produkter med gemytlige danske betegnelser findes på hylderne: *Familie Guf*, *Familie Mix*, *Skumdelfiner* m.fl.

en høj, slank, velbevaret ældre mand, da han blev bedt om en leveregel. Det holder nok ikke i forbindelse med alle tilværelsens glæder, men med hensyn til slikforbrug er det sikkert fornuftigt. Man *kan* hos storforbrugere have fornemmelsen af, at de slet ikke smager efter og mærker, hvilke smagsindtryk der tilbyder sig – de fylder bare på. Et scenario, jeg ikke bryder mig om, er det familiemønster, der gør fællesskabet foran tv-skærmen og slikskålen til ugens (eller dagens) højdepunkt. Så ender vi som en nation af omvandrende *vingummibamser* og talende *flødeboller*.

Slik er ikke et nærings-, men et nydelsesmiddel. Sproget er begge dele!

Jørn Lund (f. 1946)
direktør for Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab

»Mådehold er nydelsens ven«, sagde

Mary

KØBENHAVNS UNIVERSITET
LINGVISTISK BIBLIOTEK
Njalsgade 96, 3. etage
2300 København S
35 32 86 73

Den franske *Henri* blev i sin funktion som dansk prins kaldt *Henrik*, med dansk stød og det hele. *Alexandra* udtaler vi på dansk, og hun ser ud til at have det godt med det. Medlemmer af kongefamilier er vant til lidt af hvert. Da den danske prins Carl blev valgt som norsk konge i 1905, skiftede han navn til *Haakon*, og Chr. IX's datter *Dagmar* blev i Rusland kendt under navnet *Marija Fjodorovna*.

Kronprins Frederiks forlovede kender sit navn med engelsk (australsk) udtale, og det ser ud til, at hun kan videreføre det her i landet – undertiden i en kun tilstræbt engelsk form. Det kan knibe for mange at mobilisere et engelsk *r* – og det går nok endda, hvis hun fx kommer til at rime på *Perry*.

Det vil ikke være godt at anvende den gamle danske udtale af *Mary* – med dansk *r* og *y*-lyd – rimende på *karry* og *Harry*. Den virker gammeldags, og den er gammeldags, og lige-frem kongelig er den ikke. Vort kendskab til engelsk er steget stærkt de seneste hundrede år, og det vil virke underlig gammeldags at genbruge den gamle form.

Det vil heller ikke være rimeligt at fordanske til *Marie* eller *Maria* i en tid, hvor Danmark er på vej til – også – at blive et *Maryland*.

Selvfølgelig kan det opfattes som en sproglig kapitulation. Når navne på danske kongelige omtales i udlandet, bliver de som regel næsten ukendelige. Hvem andre end danskere kan eksempelvis sige *Frederik* med de rigtige vokaler, med blødt *d*, og stød? Sikkert ikke engang *Mary* – endnu da. Dansk er nok et af verdens større sprog, men ikke noget verdenssprog!

Der er i øvrigt i historietraditionen en vis variation mht. kongenavne som *Ludvig/Louis*, *Karl/Charles*, *Frederik/Friedrich* m.fl. For sprog er ikke kun kodesystemer, men menneskebårne udtryk, der varierer. Og det skal vi slet ikke beklage.

JL